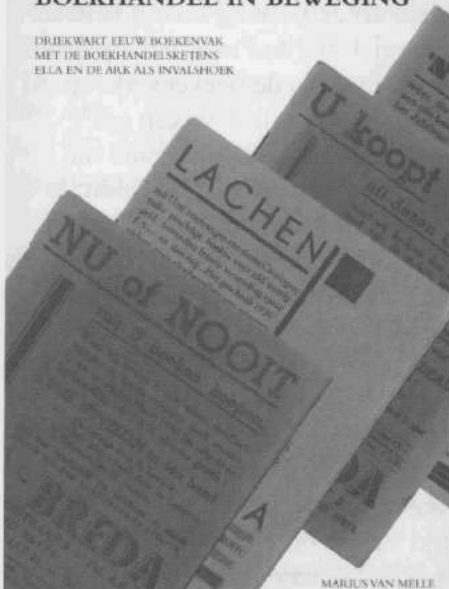

In 1986 kwam ik, bezig met de voorbereiding van de tentoonstelling *100 jaar schrijvers in Bussum*, erachter dat ook Boekhandel Los in dat jaar zo'n honderd jaar bestond. Ik vatte het plan op om er in het Contactblad een artikeltje aan te wijden, maar toen ik de bedrijfsleider Wim Eggenkamp dit plan voorlegde, was zijn reactie kort en bondig: "er is geen archief". Ik zag af van een artikel. Nu Boekhandel Los vorig jaar uit het Ark-concern gestapt is, lijkt het me een geschikt moment om toch over Boekhandel Los te schrijven, temeer daar er wel enig archiefmateriaal boven water blijkt gekomen te zijn. In 1999 verscheen namelijk het boek van Marius van Melle **Boekhandel in beweging**, *Driekwart eeuw boekenvak met de boekhandelsketens Ella en De Ark als invalshoek*, een uitgave van Heureka Weesp [ill. 1].

BOEKHANDEL IN BEWEGING

DRIEKWART EEUW BOEKENVAK
MET DE BOEKHANDELSKETENS
ELLA EN DE ARK ALS INVALSHOEK

Geschiedenissen van boekhandels bestaan er nauwelijks, des te interessanter is dan ook de studie van Van Melle over de ontwikkeling van twee middelgrote boekhandelsketens in ons land. Het derde hoofdstuk geeft een interessant beeld van de achtergronden van het boekenvak, en kreeg de titel van het boek mee, **Boekhandel in beweging**. Daarna volgt een interview met de stamvader van **De Ark**, Frans van Reijen.

Ella

Op 9 juni 1922 opende Louis August van Reijen (1893-1971) de boekhandel **Ella** in Breda, zo genoemd naar zijn initialen L.A. Er was sprake van een 'verzendhuis' en de zaak kon met scherpe prijzen concurreren, omdat deze niet aangesloten was bij de "vereniging ter beoordeeling van de belangen van den boekhandel", zoals in een van de advertenties vermeld werd. Midden juni 1922 werd verzendhuis Ella dan ook uitgesloten door de Vereniging: Ella werd het recht ontzegd "om committent van het Bestelhuis te worden, om zich te abonneren op het Nieuwsblad voor den Boekhandel en in dit blad te adverteren en van andere instellingen der Vereniging gebruik te maken", aldus het Nieuwsblad voor den Boekhandel van 13 juni 1922. Van Reijen zorgde in deze begintijd dus al voor de nodige 'beweging' in het boekenvak. Al met al gingen zijn zaken goed. Vooral de buitenlandse boeken leverden het nodige op, en al vóór de oorlog opende hij een tweede zaak in Breda.

Na de oorlog barstten als vanouds de strubbelingen in de boekenbranche weer los. Uitgever Strengholt leverde bijvoorbeeld aan niet-erkenden (de tijdelijk buitengesloten door de Vereniging) en de Algemene Spoorboekhandel (stationskiosken) had te riant openingstijden. Maar met name ging V&D over de schreef. Curieus is het ontstaan van de Hilversumse *Ella*-vestiging. Omdat V&D nog niet de erkenning van een boekenafdeling had verkregen, opende dit grootwinkelbedrijf in Hilversum tegenover zijn vestiging in de Kerkstraat een verkapt filiaal onder de naam *Joost van den Vondel*. Het werd het eerste *Ella*-filiaal buiten Breda! Van Reijen kocht het pand voorjaar 1946 en zoon Jan, toen bijna 23 jaar oud, werd er de filiaalhouder. Het begin van de *Ella*-keten was er. In een tijd dat de boekproductie weer op gang moest komen maakten kantoorartikelen een belangrijk onderdeel van het assortiment uit. Zo werden er bijvoorbeeld vulpennen van *Haro* onder eigen [= *Ella*]naam verkocht. Overigens vormde het filiaal geen bedreiging voor een gevestigde zaak als Roozenbeek, die in 1926 van de 's-Gravelandseweg naar de Schoutenstraat was verhuisd. Uiteindelijk wist Van Reijen zijn bedrijf uit te breiden tot een keten van negen winkels. Hierover uitweiden valt buiten het bestek van dit artikel.

In 1966/1967 werd de keten van *Ella* overgenomen door *De Standaard*.

Weesp 1954

In 1954 legde een andere zoon van Van Reijen de basis van de boekhandelsketen **De Ark**. Frans van Reijen (geb. 1923) werkte als veertienjarige al in de zaak van zijn vader. In 1942 behaalde hij het vakdiploma van de boekhandel. Na de oorlog belandde hij op de export-afdeling van Proost & Brandt in Amsterdam. Bij de psychologische test om aangenomen te worden was al naar voren gekomen dat hij geschikt was voor "het leiden van een eigen boekhandel" [noot 1]. Toen in juli 1954 in Weesp een zaak te koop was, maakte Frans van Reijen van deze gelegenheid gebruik. Hij kocht er de boekhandel van firma **G.A. de Weille & Zn** aan de Herengracht 14. Deze zaak dateerde al van 1920, het jaar waarin vader en zoon De Weille een vennootschap aangingen om een boekhandel en drukkerij te exploiteren.

Een "streng gereformeerde zaak" kwam zo in handen van de katholieke Van Reijen. Drukkerij De Weille bleef als zelfstandig bedrijf bestaan. Energiiek stortte Frans zich op het boekenvak en de boekenverkoop. Al vóór de oorlog had Weesp een boekenweektraditie en Frans van Reijen zette deze in 1955 voort: in de plaatselijke bibliotheek trad toen de bekende A. den Doollaard op met lichtbeelden van zijn vele zwerftochten door Joegoslavië. In de volgende jaren waren dat respectievelijk Adriaan Viruly, Johan Fabricius en Godfried Bomans (die voor de nodige paniek zorgde door veel te laat te arriveren). Het was de tijd van de omnibussen van succes-auteurs als Jan Mens en Willy

Corsari, met oplages van soms meer dan 200.000 exemplaren.

De keuze Weesp bleek een gelukkige te zijn, de zaken gingen goed, zo goed dat in het najaar van 1957 een eerste filiaal werd aangekocht, de boek- en kantoorboekhandel **J. Raven** in Schagen.

Hier gingen de streekromans van J. Visser-Roozendaal uit Venhuizen als warme broodjes over de toonbank, andere bestsellers in deze tijd waren de wereldberoemde soldatentriologie van Kirst, de *08-15 Omnibus*, Wilhelmina's *Eenzaam maar niet alleen* en Roothart's *Dr. Vlimmens tweede jeugd*. Ook in Schagen stroomde in deze jaren de grote zaal van het plaatselijke hotel vol voor lezingen van de Afrika-reiziger Junius Ingerman (auteur van *Dreigend dreunen de tam-tams*) en de oud-directeur van Artis A.F. Portielje, schrijver van *De dierenwereld en wij*. Maar toen in 1960 de goed-verkopende Jan Mens kwam met een verhaal 'uit de keuken van een romanschrijver', zat de zaal maar half vol.

De Ark

In 1959 deed zich voor Van Reijen de unieke kans voor om in Weesp de andere algemene boekhandel, die van **J.W. Posthuma**, over te nemen. De transactie vond op 1 april plaats. Dit was ook het geschikte moment om een andere naam te kiezen. Naast boekhandel De Weille bestond immers de drukkerij De Weille, wat soms de nodige verwarring opleverde.

Er werd gekozen voor een geheel nieuwe naam. Deze moest kort zijn,

voor in het alfabet zitten (denk aan telefoonboek!) en de nodige 'inhoud' etaleren: "een veelheid van te vervullen taken en het beschikbaar hebben van een grote variatie artikelen". Het logo werd een door een boek gedragen Ark [ill. 2].

Op 22 mei werd na een grondige verbouwing op Nieuwstad 22 de voormalige Boekhandel Posthuma heropend als Boekhandel **De Ark**. Ook de moedervestiging kreeg de nieuwe naam. In 1964, toen de periode van tien jaar pachtoverdracht achter de rug was, werd de winkel aan de Herengracht gesloten. Weesp groeide in deze jaren, de schilders- en dichtersbuurt was verzezen en de realisering van de hoogbouwflats stond voor de deur. "De potentiële klantenkring zat dus in de lift. Daarbij kwam dat de welvaartsstijging, die een enorme impuls kreeg toen de geleide loonpolitiek in 1961 verlaten werd, drempels slechte voor de boekhandel. Drempels die toch al lager waren geworden door de introductie van pockets en vanaf 1959 ook de paperbacks. 'Radio, televisie en een grotere mobiliteit hadden een blikverruimend effect. De Nederlandse bevolking -vooral de jeugd- brak uit zijn cocon, keek om zich heen en wilde meer' [noot 2]. De boekenwereld profiteerde van deze ontwikkelingen". Zo ook de nieuwe Ark-vestiging, die veel centraler lag dan de oude winkel. Opvallend gegeven uit deze tijd was

de handel in fondsrestanten, een gewoonte, die Frans van Reijen van zijn vader en de Ella-vestigingen in Breda overnam. In de *Nieuwe Weesper* werd geadverteerd met 'Sensatieprijzen'; pockets waren al voor 79 cent te koop.

Overname Los

Het ging De Ark voor de wind. Na de overnames in Schagen en Weesp werd medio 1961 Boekhandel

Mulder in de Cornelis Schuytstraat 14 in Amsterdam-Zuid overgenomen.

En dan komt eindelijk, ook in dit artikel, Boekhandel Los in zicht: de volgende overname was die van "de wat verlopen boekhandel Los in Bussum. Hier zwaaide **F.W. Breijer**, een op leeftijd zijnde man die moeite had de snelle ontwikkelingen in het vak bij te benen, de scepter. Het leek de scheidende en komende eigenaar een goed idee als Aya Roest (afkomstig uit Nigtevecht; zij voelde zich in het filiaal in Schagen niet zo thuis) vóór de datum van overdracht, 1 april 1967, bij Los zou komen werken; zij zou dan ook al een kijk op dat bedrijf krijgen. Het zou een kortstondig avontuur worden, want mevrouw Breijer had nooit vrouwelijk personeel geduld en deed dat in deze situatie ook niet." Aya kon weer in Schagen aan de slag, waar de filiaalhouder door een beenbreuk langdurig uitgevallen was.

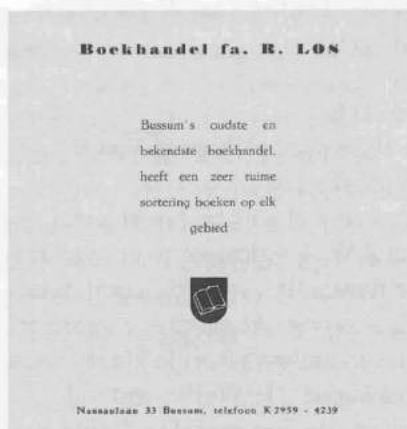
De gemoderniseerde Boekhandel Los werd op 27 juli 1967 heropend.

Bedrijfsleider Will Brokken en diens secondant Wim Eggenkamp hadden de taak om de "verlopen boekhandel" weer op te bouwen. Toen Brokken in Tegelen voor zich zelf begon, werd

Eggenkamp de nieuwe bedrijfsleider. Om op het verdere verhaal vooruit te lopen: het is zijn verdienste geweest van de zaak weer een florerend geheel gemaakt te hebben. Bijzonder te noemen is ook het feit, dat de naar Boekhandel Los teruggekeerde Aya Roest zijn echtgenote werd: "De Ark werd haar huwelijksbootje".

De oorsprong

Toen De Ark in 1967 Boekhandel Los overnam, bestond Los al tachtig jaar. Daarom gaan we nu terug naar de oorsprong van de zaak. Voor een historisch overzicht van boekhandels kunnen we terecht bij het **Algemeen Adresboek van den Nederlandschen Boekhandel en aanverwante vakken**, waarvan de jaargangen in de Universiteitsbibliotheek aan de Singel te Amsterdam te raadplegen zijn. Los blijkt niet de eerste zaak in Bussum te zijn, maar is op dit moment wel de oudste nog bestaande zaak.

3. "Bussum's oudste en bekendste boekhandel", advertentie in het door firma R. Los uitgegeven **Adresboek 1954** (38ste jaargang).

De eerste 'aanverwante' zaak in Bussum stamt van 1880, de muziekhandel van G.G. Sanders (overleden 6-3-1882). In 1882 volgde een uitgever Duisdeiker (sterfjaar 1889). Uitgever J.C. Loman Jr., in 1847 in Amsterdam begonnen, kwam in 1885 naar Bussum en vertrok in 1891 naar Den Haag. En dan verschijnt in het jaar 1887 de annonce: **Bakker & Los. Boek- en papierhandel.**

Boekdrukkerij. Gevestigd 1887. Het samengaan van boekhandel en drukkerij was in deze tijd de gewone gang van zaken. Ook de zaak van De Weille in Weesp in 1920 was, zoals we al zagen, boekhandel annex drukkerij.

Van Melle vermeldt in een voetnoot, dat Los in januari 1887 de drukkerij van Vermaas aan de Nassaulaan overnam. Boekdrukker Vermaas was 24 maart 1886 naar Bussum gekomen en vertrok 25 januari 1887 naar Utrecht [data Stadsarchief Naarden]. Interessanter gegeven is echter de vermelding van **Bakker & Los**, waarover Van Melle niet rept. Enig zoekwerk in het Stadsarchief leverde twee Bakkers op, die als compagnon van Los in aanmerking kunnen komen. Ten eerste is er de boekhandelaar Gerrit Bakker (geb. 11 juli 1860 Zaandam); hij kwam op 12-2-1887 naar Bussum en vertrok op 17-11-1891 naar Baarn.

De andere Bakker, eveneens uit Zaandam afkomstig, was boekdrukker en kwam op 8 mei 1886 naar Bussum. Uitgaande van de in het Stadsarchief gevonden gegevens van **Roelof Los**, geboren 11-2-1863 te Leeuwarden, beroep: **boekdrukker**, komst naar Bussum 12 maart 1886,

vanaf 21 januari 1887 Nassaulaan 23, lijkt mij de eerstgenoemde Bakker, de **boekhandelaar**, het meest voor de hand liggend als compagnon, een boekhandelaar naast een boekdrukker dus [noot 3]. Zijn vertrek heeft tot gevolg, dat er, zoals iemand in de marge van het Adresboek van 1891 aantekende, met ingang van 24 april 1892 alleen nog sprake is van Boekhandel Los.

M.a.w.: vijf jaar na oprichting is ook de boekhandel van de grond gekomen, maar de drukkersactiviteiten bleven het belangrijkste (zie de raamtekst illustratie 6). In 1888 al werd Los bijvoorbeeld de uitgever van het Weekblad van het Hoofdkiesdistrict Hilversum.

In 1893 volgde de uitgave van het **Adresboek van de gemeente Bussum met platte grond** [sic]. *Prijs f 0.75*. Het boekje van 32 pagina's geeft een stukje sociale geschiedenis: behalve verenigingsgegevens staan er zeventien advertenties in, die een beeld geven van de middenstand. Twee zijn van Los zelf. De kleinste is een muziekadvertentie [ill. 4].

Levering van goedkope muziek Ed.
Peters en Ed. Litolf.
BOEKBINDERIJ.
Boeken worden net en goedkoop ingebonden
REANDE en SNEEF-VERGULDEN.
Bussum, Nassaulaan, H. LOS.

Bussum had in deze tijd al een rijk muziekleven, waarvan vandaag de dag nog altijd het Toonkunstkoor [en -orkest] een levend bewijs is: het werd al in 1880 opgericht en sloot zich in 1883 aan bij de Maatschappij tot Bevordering der Toonkunst [noot 4]. Er stond zodoende in Bussum ook

NASSAULAAN, R. LOS, BUSSUM.

BOEK- en HANDELSDRUKKERIJ

spoedige, goedkoop
aflevering van: REKENINGEN, KWITANTIES,
ENVELOPPEN, ADRESKAARTEN, VISITE-
KAARTEN, ROUWBRIEVEN, CIRCU-
LAIRES, TROUWKAARTEN, BRIE-
VENHOOFDEN, VERKOOP-
BILJETTEN, enz. enz.

Boekhandel, KANTOOR- en
SCHRIJFBEHOEFTE. Boekbinderij,

Schrijf-, Post-, Teeken- en Kastpapier,
Calqueerlinnen en papier,
Crinkled en Crêpe papier voor 't maken van cachepots
en lamponkappen per rol of per meter.

Photograficën van Bussum en Naarden.
Doozen Luxepostpapier en Briefkaarten met gezichten van Bussum.
Levering van
**SCHOOLBOEKEN en
TIJDSCHRIFTEN.**

— — — — —
A G E N T
VAN HET NIEUWS VAN DEN DAG

wordt 's avonds na aankomst van
trein 4.42 direct door twee rouwbrengers bezorgd.

Prijs per 3 maanden f 2.50.

— — — — —
BUREAU BUSSUMSCHE COURANT.

— — — — —
**PLAATSING VAN ADVERTENTIES IN ALLE COU-
RANTEN ZONDER PRIJSVERHOOGING.**

5. De advertentie van een hele pagina in het *Adresboek 1893*.
Het Nieuws van den Dag werd vlot bezorgd.

een Toonkunstmuziekschool. Er waren meer koren en particuliere muziekscholen, en niet te vergeten: in juni 1891 werd de Harmonie *Crescendo* opgericht, die ook nog bestaat [noot 5]. Bij de opening van Bussums nieuwe cultuurtempel **Concordia** op 15-11-1897 gaven dan ook *Crescendo*, Mannenvereniging *Caecilia*, het dameskoor van Toonkunst en de *Bussumse Toneelvereniging* acte de présence.

Ansichten

Een ander gebruik einde 19de / begin 20ste eeuw was het zelf uitgeven van ansichtkaarten, de “photografieën”. [noot 6]. Ze geven een beeld van (de ontwikkelingen van) het toen nog landelijke Bussum.

6. De zaak van Los 1893/1894, met Los zelf in de deuropening. Op het raam (zie ook omslag Contactblad) staat: **Boekbinderij - Sneldrukkerij**. Op het uithangbord **Leesgezelschap 'Utile dulci'** d.i. “het nuttige met het aangename” [verenigen], lectuur van “een uurtje in de vier moderne talen voor onze ontwikkelde jongelui” (aldus de cumulatieve catalogus Brinkman), sedert 1893 uitgegeven door N. Alberts in Kerkrade.

De ontwikkelingen in Bussum waren na de opening van de Oosterspoor in 1874 snel gegaan. Bussum was een geliefde forensenplaats geworden. De bevolking verdubbelde tussen 1 januari 1877 en 1 januari 1887 en steeg toen naar 3000 zielen (in 1886 telde Bussum voor het eerst meer inwoners dan Naarden: 2932 tegen 2852). Ruim tien jaar later zat het aantal inwoners al boven de 7000 en weer tien jaar later boven de 12000. Deze aantallen komen uit A.N.J. Fabius, **Geschiedenis van een honderdjarige, zijnde de opkomst van het dorp Bussum** (1917). Fabius, stadsarchivaris van Naarden, woonde van februari 1914 tot zijn dood op 18 juli 1921 in Bussum en maakte met deze geschiedenis van Bussum zijn faam als archivaris ten volle waar. Los herdrukte het boek in 1973. Voor het verdere tijdsbeeld van Bussum in de negentiende en begin twintigste eeuw verwijs ik naar dit nog altijd zeer bruikbare boek, uitgangspunt voor verder historisch onderzoek.

De eerste overname (1898)

Einde jaren negentig van de negentiende eeuw zien we ook andere

7. Spoorwegovergang (met wachterswoning nr. 26) aan het einde van de Brinklaan, 1900. Op de achtergrond de Wilhelminaschool van 1898. Collectie Martin Heyne.

Uitgave van **50** verschillende Prentbriefkaarten van
Bussum en Omstreken, in lichtdruk en gekleurd.

FIRMA R. LOS.

Nassaulaan 23, Bussum.

Algemeene Boekhandel.

Muziekhandel - Boekbinderij - Kunsthandel.

SNELPERSDRUKKERIJ.

Encadrementen.

Leesbibliotheek.

Levering van alle Drukkerijen

Keurige uitvoering.

Nette aflevering

Concurrerende prijzen.

Plaatsst advertenties in alle Couranten
zonder prijsverhooging

AGENTSCHAP van:

De Gooi- en Eemlander, Het Nieuws v. d. Dag
en de Nieuwe Rotterdamsche Courant.

Neemt abonnementen en intekeningen aan op alle
Tijdschriften, Couranten en Periodieken, zonder ver-
hooging van kosten.

Leesgezelschap „Utile Dulci”,

in vier talen,

waarin een keur van de beste tijdschriften en romans.

Nieuwe lezers kunnen nog aangenomen worden.

Dépôt van het Nederlandsch
Bijbelgenootschap.

Uitgave van het „Album van het Gooi en Baarn”, 11 lichtdrukken.
Prijs 50 cent.

8. Advertentie 1902. Er blijken al 50 prentbriefkaarten te zijn. Ook „Utile Dulci” bestaat nog, maar het blad werd een paar jaar later „vereenigd” tot „Lectura - Utile Dulci”. In 1910 kwam daar Chr. Leesgezelschap „Inter nos” [Tussen ons] bij.

belangrijke bedrijven in Bussum opduiken. Drukkerij Märckelbach & Co is van 1897 en ging de Bussumse Courant uitgeven. In 1898 streek ook de uitgever C.A.J. van Dishoeck even in Bussum neer, om in het jaar erop naar Amsterdam te vertrekken. Pas in 1902 vestigde hij zich definitief in Bussum. Zeeuw van geboorte werd hij met name ook de uitgever van Vlaamse auteurs.

In hetzelfde jaar 1898 vertrok Roelof Los naar Amsterdam en "ging boeken uitgeven als *Harmonische en onharmonische klanken* (ds. A. Klaver, 1913), die hij in Hoorn van eigen persen liet rollen".

Hij deed zijn zaak over aan **Gijsbert Willem Goedhart** (geb. 12-9-1877 in Arnhem). Deze handhaafde de firma naam en kwam op 17 april 1898 naar de Nassaulaan 23.

Goedhart was "depothouder van het Nederlandse Bijbelgenootschap, zoals hij liet afdrukken in het *Adresboek voor den Boekhandel* in 1905 en zal op zijn boekhandel een zwaar prot. chr. stempel hebben gedrukt. Net als Los kon hij in Bussum niet aarden".

In 1902 kwam hij met de *Gids voor Bussum en naaste omgeving*, 56 pagina's dik. Los zelf krijgt weer een advertentie van een hele pagina [ill. 8].

Ook zette hij in dat jaar de uitgave van het *Adresboek van de Gemeente Bussum* van 1893 voort. Het **Adresboek** zou voortaan jaarlijks verschijnen: eerst kwam de alfabetische stratenlijst (met op elk straatnummer de bewoners) en daarna de alfabetische naamlijst der ingezetenen.

Concurrentie

Er waren in het begin van de twintigste eeuw ook andere kapers op de kust. In de genoemde Gids voor Bussum van 1902 adverteerde bijvoorbeeld **Grentzbach** met een advertentie van een hele pagina. Zijn 'Leesbibliotheek' telde al '6000 deelen' [ill. 9].

Van meer belang, maar dan in de zin van concurrentie, voor Los was echter de komst van Boekhandel A. Fels. **Albertus Fels** (1852 Den Haag) zat al twintig jaar in het vak [noot 7] en vestigde zich op 30-11-1903 nota bene ook in de Nassaulaan, op nummer 21. Een indrukwekkende advertentie getuigt van de rijk gespecialiseerde nieuwe zaak [ill. 10].

Ook Fels gaf ansichten uit. Opvallend is, dat de afbeelding van zijn zaak niet van hem zelf afkomstig is [ill. 11].

Merkwaardig is het onderschrift van De Vrankrijker bij de op pagina 9 afgebeelde ansicht uit 1893/1894, opgenomen in zijn **Bussum in oude ansichten** [Zaltbommel 1968]. Hij schrijft dat Fels de boekhandel gesticht heeft en in de deuropening staat. Dit kan gezien de jaartallen niet juist zijn [noot 8].

Fels werd zomer 1914 bij vonnis van de arrondissementsrechtbank in staat van faillissement verklaard, maar dit werd in januari van het jaar daarop ongedaan gemaakt [brief 13-1-1915 van de Officier van Justitie in het Stadsarchief Naarden]. Het is mogelijk, dat De Vrankrijker iets over dit echec gehoord had en de simpele conclusie trok, dat Los de zaak overgenomen had. De boekhandel van Fels bestond tot 1923.

* C. J. W. Grentzebach,
 HEERENSTRAAT 1A. * *

 BOEK- EN PAPIERHANDEL.

 Leesbibliotheek van 6000 deelen.

 GOEDKOOP ADRES * *
 * * VOOR DRUKWERK.

 BOEKBINDERIJ. * * *

 ANNONCE-BUREAU. *
 -----
 * * * NEMT ABONNEMENTEN
 AAN OP DAG- WEEKBLADEN EN
 TIJDSCHRIFTEN * * * *

9. Grentzebach vestigde zich in 1902 in Bussum.

11. Ansichtkaart 'Fels', uitgegeven door Henri Fernantzen, Bussum.

A. FELS.

Binnen- en Buitenl. Boek-, Muziek-, Papier- en Kunsthandel.

ADVERTENTIE-BUREAU.
 Plaatsing van Advertentiën zonder
 verhooging van prijs in alle Dag-
 en Weekbladen.

Nassaulaan 13e, te Bussum.

ABONNEMENT op alle Binnen- en
 Buitenlandsche Couranten, Tijd-
 schriften, Vervolgwerken, Week-
 bladen, Modejournalen en
 Vakbladen.

*Ruime keuze van Boeken in Prachtband voor Jongens en Meisjes, Kinderprentboekjes,
 Photographiën, Platen, Gravures.*

Encadreeren van PLATEN in alle soorten Lijsten.   Beschilderde TEGELS naar beroemde Meesters.

KANTOORBEHOEFTE. Registers en Kantoorboeken. Copieboeken, Copieerpennen, Inkten, Inktkokers, Portefeuilles,
 Pennen, Radeergummi, enz.

SCHOOLBEHOEFTE. Schoolschriften, Penhouders, Potlooden, Griffels, Leien, Krijt, Omslagpapieren, Griffel- en
 Teekendozen. Vele soorten Zegelak, Gom en Lijm.

POSTPAPIEREN voor kantoorgebruik en Luxe-Papieren in dozen verpakt, wit en gekleurd; Cartes Correspondence,
 Bloc-Note's, Mots à la Poste, enz. enz.

TEEKENPAPIEREN, Sans fin en aan vellen, Calqueerpapier, Calqueerlinnen, Stroocarton, Hangetiquetten, Vloecarton, enz.

SPEELKAARTEN. Bloemenpapier, Prentbriefkaarten, Briefkaarten-Alboms, Postzegel-Alboms, Poësie-Alboms.

TEEKENPORTEFEUILLES. Schetsboeken, Passerdozen, Teekenhaken en -Borden, Driehoeken, Trekpennen, Linalen, Verfdoozen,
 Penseelen.

Drukwerken. Bijbels en Kerkboeken. Bindwerk.

VISITEKAARTJES.

Verlovings- en Ondertrouwkaarten.

SPOEDIGE LEVERING.

BILLIJKE PRIJZEN.

Levering met den meesten spoed van alle Schoolboeken, Atlassen, Dictionnaires, etc. ten
 gebruike aan alle Inrichtingen van Onderwijs.

10. De indrukwekkende advertentie van A. Fels.

F. Breijer (1910)

Ook bij Los gingen aan het begin van de nieuwe eeuw de zaken blijkbaar minder voorspoedig. In 1910 vond al weer een overname plaats. In dat jaar "verkocht Goedhart de zaak aan zijn bediende Brouwer. Deze redde het kennelijk niet en gaf het estafette-stokje al na een jaar door aan F. Breijer, die vanaf 1900 als eerste bediende aan de zaak verbonden was. Deze zou de boekhandel, leesbibliotheek (met boeken in zeven talen), leesinrichting en drukkerij ruim 25 jaar leiden. Hij was bij zijn collega's 'een gezien persoon, wiens ijver en correctheid werden geroemd en naar wiens woord gaarne werd geluisterd', schreef het *Nieuwsblad van de Boekhandel* bij zijn overleden in 1937".

Breijer zette de traditie van Gooise uitgaven voort, getuige de advertentie in de *Gids voor Bussum en omliggende Plaatsen* (1914, bewerkt door F.W. Drijver). Het straatnummer Nassaulaan 23 blijkt in dat jaar nr. 33 geworden te zijn. De wijziging in de huisnummering, verband houdend met de uitbreiding c.q. bouw in de gemeente, dateert uit de jaren 1910-1915. Los adverteert met maar liefst 56 tijdschriften [ill.12].

Als interessant voor Bussum noem ik nog twee tijdschriften, die ik aantrof in de advertentie van Los in het Adresboek voor de Boekhandel van 1903. Het gaat om *Het Turnblad*, Orgaan van het Nederlandse Gymnastiek-Verbond, B.A. van Doorn, Koningslaan 11 (dat twee maal in de maand verscheen) en *Rosarium*, gewijd aan de Rozencultuur, J. Hoekstra, Brinklaan.

FIRMA R. LOS

NASSAULAAN 33 .. BUSSUM
TELEFOON INTERC 146.

Leesinrichting „LECTURA" in vier talen (Hollandsch, Fransch, Duitsch en Engelsch) 56 verschill. Tijdschriften. **Alles wordt van onzentwege bezorgd en afgehaald**
Ten allen tijde kunnen abonnementen ingaan vanaf minstens f 5.— per jaar.

Vraag s.v.p. het uitvoerige Prospectus.

Uitgave van:
Opkomst en Bloei van Gooi- en Eemland
DOOR F. W. DRIJVER. f 0.50.

Adresboek van Bussum met Platte Grond
f 1.25.

Gids voor Bussum en omliggende Plaatsen
met kaartje. f 0.40.

12. Advertentie Los in *Gids voor Bussum* (1914, uitgave Firma R. Los). Er zijn al 56 verschillende tijdschriften. 'Utile dulci' bestaat niet meer.

Boekhandel. * Boekdrukkerij. * Boekbindsterij.
Agentschap van Het Nieuws van den Dag

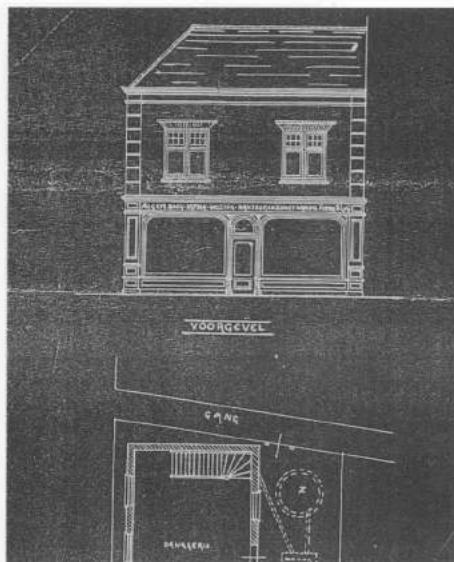
BUSSUM, 1 April 1906.

NASSAULAAN 23. Tel. Intern 146.

Bestelnummer *Hoefkens* v.l.

In kwartaal 1906.		aan de FIRMA R. LOS.
<ul style="list-style-type: none"> Het Nieuws van den Dag Sonderlijde van het Nieuws van den Dag De Kring De Grootnederlandsche "Pactia" Algemeen Kennisblad Compendium "Nieuw Paleis" De Nieuwland De Noordhollandsche De Kring De Kring Wilde's Gids voor Bussum Op de Kring De Nieuwland Wilde's "Nieuws van den Dag" Eindhoven De Kring in Bussum De Kring in Bussum De Kring in Bussum De Kring in Bussum De Kring in Bussum De Kring in Bussum De Kring in Bussum De Kring in Bussum 		<p style="font-size:1.5em;">340</p> <p style="font-size:1.5em;">f 2,00</p> <p style="font-size:1.5em;">f 2,00</p> <p style="font-size:1.5em;">f 3,00</p>

13. Op een nota uit 1906 uit de collectie Hoefkens (Documentatie HKBussum) staan slechts 16 abonnementen, waaraan twee andere zijn toegevoegd. De kwartaalbedragen geven inzicht in het financiële aspect.

14. Bouwtekening 1919 (HK Bussum)

Verbouwing 1919

Breijer vergrootte de zaak in 1919. De horizontale gevelbalk werd doorgetrokken. Van de nieuwe zaak werd uiteraard een aspect uitgegeven, een van de laatste van de bekende serie bruine aspecten. In de twintiger jaren kwam een einde aan de vervaardiging van deze aspecten [noot 9]. Na het overlijden van Breijer in 1937 zette zijn zoon F.W. Breijer de zaak voort.

15. Aspect beginjaren '20. Met de uitgave van deze 'bruine' aspecten werd in de twintiger jaren gestopt.

Jaren zestig/zeventig

In deze jaren kwam het boekenvak volop in beweging. Het modewoord was *concern*, niet verwonderlijk in een tijd waarin "de boekhandelaren die in de jaren '20 of '30 begonnen waren, er mee op wilden houden. Dat was bijvoorbeeld het geval met [gerenommeerde zaken als] A.L. Scholtens in Groningen en W.J.C. van Rossum in Utrecht". Uitgevers begonnen boekhandels op te kopen: De Standaard nam de Ella-zaken over, Elsevier was een grote slokop en ook Kluwer ging zich roeren. Ook Breijer Jr. verkocht, zoals we zagen, de zaak in 1967 aan Van Reijen.

16. De statige boekhandel Los in de jaren '50, winkelchef Jan Hoogmei op de achtergrond. Reclamefolder *Drukkerij Los* uit einde jaren veertig (Los bestond al zestig jaar).

17/18. De 'originele staat' van de verbouwing van 1919 is nog te zien in 1967, toen Van Reijen de zaak overnam. Voordat er verbouwd werd was er opruiming uit 'interessante voorraad'. De naam Los bleef gehandhaafd, maar verbouwen is niet altijd verfraaiing: de sierbalk en het uithangbord verdwenen voorgoed (foto's uit 1967 - 1968, collectie Heyne). Rechts de schoenzaak Meeuwis, waar in 1978 de kantoorvakhandel zou komen.

Verder was de *Boekenclub* in opmars: uitgevers probeerden zo meer af te zetten "dan via 1500 erkende boekhandels mogelijk was. Het boekhandelskartel stond op springen en binnen de Vereniging [ter bevordering van de belangen des Boekhandels] stonden uitgevers en boekverkopers als kemphanen tegenover elkaar. De crisis op bestuurlijk niveau werd nog verergerd doordat de problemen rond de distributie steeds nijpender werden".

Regionaal opereerden UDC [Uitgevers Distributie Centrum] en Distri [boek]. Als overwinnaar kwam uiteindelijk het CB [Centraal Boekhuis] uit de bus: in 1973 werd het nieuwe Boekhuis in Culemborg geopend.

De boekhandel had in elk geval de hoogconjectuur van eind jaren zestig, begin jaren zeventig mee. Een sterk punt van Van Reijen was, dat hij geen strak winkelconcept toepaste. De eigenheid van de verschillende filialen bleef belangrijk: "De bedrijfsleiders kregen een redelijke mate van

vrijheid om in te spelen op de lezersmilieus waarbinnen ze moesten opereren". Een ander sterk punt was, dat hij ook op de kleintjes lette: "Het personeel moest bijvoorbeeld pakpapier en golfkarton waarin uitgevers kloeke boeken verpakten voor hergebruik bewaren. Dat kwam van pas bij retourzendingen aan uitgevers. Memo's schreef hij op de onbedrukte zijde van tot briefjes gesneden in onbruik geraakte formulieren van de loonadministratie. Zijn betrokkenheid bij het winkelgebeuren uitte zich in bezoeken aan de filialen na sluitingstijd, zoals in het weekend. De bedrijfsleider trof zijn bureau dan 's morgens aan bezaaid met memo's voorzien van teksten als 'poep op de stoep!' of 'etalage aanvullen!'. De waardering voor het werk van zijn medewerkers bleek uit de verantwoordelijkheid die hij hun toevertrouwde en uit salarisrondes, minder uit complimenten".

19. Interieur drukkerij eind jaren veertig.

“Drukwerk, dus ook uw eigen drukwerk, is als een visitekaartje; door de uitvoering daarvan wordt de waarde en de standing van uw zaak bepaald. Immers gaat het er niet alleen om, dat het papier met de nodige tekst wordt bedrukt, maar ook en vooral, dat het aan de hoogst gestelde eisen voldoet. Een beschaafd stukje drukwerk wordt niet zo gauw in de prullemand gedaan. Wij leggen er ons op toe smaakvol drukwerk te maken. Met dit vouwblad tonen wij ons kunnen en wij willen gaarne ook U van dienst zijn” (tekst Re-clamefolder *Drukkerij Los*).

Afstoten drukkerij

Voor de verdere ontplooiing van Los was uitbreiden van levensbelang. De oplossing was om de drukkerij de deur uit te doen. In april 1969 werd deze verkocht aan de bedrijfsleider M. de Jong, die “twee jaar respijt kreeg om een andere bedrijfsruimte te vinden” [voetnoot 299]. Het grote probleem was om de financiering rond te krijgen. Op 1 april 1970 ging hij een vennootschap aan met de gebroeders Sertons en de drukkerij kon medio 1970 verhuizen naar Vesting Naarden. Hier werd onderdak werd gevonden in de voormalige kleuterschool aan de Bussummerstraat. In 1978 verhuisde Drukkerij Los naar het industrieterrein van Naarden. Anno 2002 staat er aan de Nikkelstraat een in alle opzichten goed geoutilleerd bedrijf, dat zijn oorspronkelijke naam nog steeds voert.

De Ark twintig jaar

In 1974 bestond De Ark twintig jaar. De viering ervan viel samen met de uitgebreide verbouwing van Los in dat jaar. De Gooi- en Eemlander meldde, dat er sprake was van een metamorfose: “De zaak, die al uit zijn jasje was gegroeid, is bijna driemaal zo groot geworden [...]. In totaal zijn er in de verbouwde zaak zo’n tienduizend boekentitels uitgestald”.

De vergroting was mogelijk geworden, doordat de ruimte van de voormalige drukkerij bij de winkel was getrokken en bovendien een deel van de tuin ernaast bebouwd was.

Nieuw was een speciale afdeling voor kinderboeken, “met als bijzonderheid een leeskuil, waar de jongeren vrij kunnen lezen, terwijl hun ouders elders in de zaak hun keuze kunnen bepalen.

Het eerste bordes is gereserveerd voor posters en wenskaarten. In het ruime vertrek op de eerste etage worden de leerlingen-lijsten voor schoolboeken verwerkt. Zijn deze bestellingen afgeleverd, dan wordt de ruimte besteed aan allerhande interne activiteiten, zoals een bescheiden tentoonstelling tijdens de (kinder) boekenweek, het onder de aandacht brengen van speciale aanbiedingen of van bijzondere boekwerken”.

Op het kinderboek had Van Reijen een duidelijke visie: “verantwoorde kinderboeken werpen hun vruchten naar beide kanten af: kinderen raken vertrouwd met goede lectuur en dit genre boeken vormt tevens een dankbaar verkoopobject”. Van de Kluitmannetjes als *Arendsoog* en *Pim Pandoer* werd zodoende overgestapt naar uitgaven van Ploegsma en Lemniscaat.

De bovenetage werd de plaats van een enorm aanbod kalenders, een specialisme van Los waaraan de collegae in de regio niet konden tippen.

20. De kinderboekenkuil na de verbouwing 1974

Kantoorvakhandel

Een veel voorkomende gang van zaken in deze jaren zeventig was de splitsing van boek- en kantoorvakhandel. Dit gebeurde in 1971 al met **De Ark** in Weesp. Ook vonden verdere verbouwingen en uitbreidingen in de hoogconjunctuur van de zeventiger jaren veelvuldig plaats. In Weesp werd in 1975 de tuin van de boekhandel bij de winkel getrokken en bij Mulder in Amsterdam werd in 1977 het interieur geheel vernieuwd. Bussum kwam in 1978 weer aan de beurt. Het pand naast Los, waar schoenenzaak **Meeuwis** had gezeten, werd aangekocht om zo in navolging van Weesp de scheiding van boekhandel en kantoorvakhandel te kunnen realiseren, zowel ruimtelijk als bestuurlijk. Ook werd een aparte ruimte gecreëerd voor de afdeling modern antiquariaat. Sinds 1964 maakte de ramsjhandel furore in het boekenvak, er werd dat jaar een Inkoop Coöperatie Boeken opgericht. In tegenstelling tot de Bussumse Boekhandel was Los niet aangesloten. Vanwege de verplichte (te groot geachte) afname sloten Bussum, Schagen en Weesp zich niet aan. “Met eigen ramsj verdien je meer. Er werd druk gehandeld met restanten. Naast de tweejaarlijkse eigen opruiming, die voor voorraadsanering zorgde, werden incidenteel ook overgenomen voorraden van opgeheven winkels verramsjt. Daar werd niet geheimzinnig overgedaan. Met teksten als ‘Wij ruimen uit Assen’ werd ervoor geadverteerd. Ook is de voorraad van een boekhandel op de Middenweg in Amsterdam-Oost opgeruimd. De overname van

die zaak was op het laatste moment afgesprongen”.

Nieuwe overname

Daarentegen ging de overname van Boek- en Kantoorvakhandel **G.G. Veenendaal** aan de Langestraat 33 in Amersfoort in 1978 wel door. De gerenommeerde zaak van gereformeerde origine (met aan de initialen ontleend motto ‘God Geve Voorspoed’) stamde van 1902. De zoon van de oorspronkelijke oprichter had geen kinderen om hem op te volgen en wilde er mee ophouden.

De overname van de zaak betekende een belangrijke wijziging van het aanbod. Dit ging allereerst ten koste van het assortiment theologie en geesteswetenschappen (waarin jaarlijks zo’n f 70.000,- omging). Maar het kooppubliek in Amersfoort was ook weer anders geaard: “voor goedkope kunstboeken, die in Bussum goed liepen, bleek in Amersfoort nauwelijks belangstelling te zijn. Hetzelfde gold voor (afgeprijsde) detectives die het wel goed deden in Weesp”. De beginjaren waren voor bedrijfsleider De Bie moeilijk. Ook de vervolgjaren zouden moeizaam zijn: bij de reorganisatie in 1981 kwam personeel op straat te staan.

De Ark in het zilver

1979 was het jubileumjaar van De Ark: het was 25 jaar geleden dat Frans van Reijen zich in Weesp gevestigd had. Dat werd met z’n allen, personeel + gezin (er stonden maar liefst 35 mensen op de loonlijst), gevierd: na een diner in Restaurant Rosarium in het Amsterdamse Amstelpark werd het

gezelschap met een rondvaartboot naar Theater Bellevue vervoerd voor het bijwonen van het nieuwe programma van Youp van ‘t Hek, *Zat ik maar thuis met een goed boek*.

Ook kwam er een fotomechanische herdruk uit van de *Beschrijving van Weesp en Weespercarspel* uit 1849, geschreven door de plaatselijke kantonrechter F. Boogaard.

In het kader van het bedrijfsjubileum werd een nieuw logo gepresenteerd, een ontwerp van grafisch ontwerper Rob Schutter. Het was een compositie van kubusjes, waarmee “het verband tussen de verschillende vestigingen van De Ark werd verbeeld”.

21. Het nieuwe ‘kubus’-logo

Over het logo en ook uniform verpakkingsmateriaal was uitvoerig gesproken in de regelmatig plaatsvindende vergaderingen van directie en bedrijfsleiders, een idee van Wim Eggenkamp. De zgn. ROBA [Regelmatig Overleg Bedrijfsleiders De Ark] “beantwoordde aan de tijdgeest die een democratischer vorm van bedrijfsbeheer vereiste dan vroeger. Het zou het podium worden waarop overlegd werd over het personeelsbeleid en over het stroomlijnen van de al gedeeltelijk geautomatiseerde administratie”.

Bij het zilveren jubileum van

Eggenkamp in 1990 blikte Van Reijen terug: "Het hielp vooral om de zaken, ieder met hun eigen karakter, toch als een geheel te laten functioneren. Belangrijk voor het onderling begrip". Ook al was Van Reijen als dominante figuur aanwezig, "tegenspel geven werkte het beste", zo vulde Eggenkamp aan. Eind jaren zeventig had Van Reijen Eggenkamp al op het oog om mettertijd directeur van De Ark te worden. Op dat moment prefereerde deze nog de leiding in Bussum, maar op een ROBA-sessie in september 1980 liet hij toch al weten t.z.t. geïnteresseerd te zijn.

'Het nieuwe land'

Al met al stond De Ark er in het jubileumjaar florissant voor met een behaalde winst van twee ton. Het was wederom het idee van Eggenkamp om te gaan pionieren in 'het nieuwe land'. De realiteit in Bussum was dat de groei van Los stagneerde. Dit kwam onder meer door de drastische terugloop van het bewonersaantal, dat in 1967 het maximum van 42.000 bewoners had gekend. Bussum was volgebouwd en de vergrijzing sloeg toe. Nieuwe kansen lagen in Zuidelijk Flevoland, waar het in aanbouw zijnde Almere lonkte.

"Op 25 juni 1980 overhandigde premier Van Agt de huissleutels aan de eerste bewoners van Almere-Stad. Dat was ook het moment voor de officieuze opening van de houten noodwinkel van De Ark, gevestigd op het Deventerpad 9. Een ideale gelegenheid om een graantje mee te pikken van de publiciteit. Het kostte Van Reijen niet veel moeite om Van Agt de winkel binnen te lokken om

er breed grijnzend zijn net uitgekomen biografie van de hand van R. Ammerlaan te signeren".

De beginjaren vielen niet meer. De 21-jarige Agnes Hagemann werd er de bedrijfsleider in de "snelst-groeiende plaats van Nederland, zoals het in de geboorteannonce van deze nieuwe Ark-vestiging in het Nieuwsblad van de Boekhandel omschreven werd". Soms kwamen er maar tien klanten per dag. "Het hield zo'n beetje op bij een krantje, een Baantjer of een tuinboek".

Hobbyboeken gingen nog het best. Dat ze in Bussum woonde en pendelde naar Almere bleek praktisch nut te hebben: "Door bij Los en in Weesp boeken en kantoorartikelen klaar te laten leggen en op te halen op weg naar de Almeerse winkel die om 10 uur open ging konden klantenwensen snel vervuld worden".

De aanloopkosten in Almere waren uiteraard hoog. De omzetstijging van De Ark was in 1980 was dan ook ernstig teruggelopen, de winst bedroeg dat jaar nog maar f 15.000,-. Deze dalende lijn mondde uit in verlies in 1981 (meer dan f 70.000,-). Dit en de investeringen gedaan in Amersfoort, Almere en in 1981/82 ook in Weesp (aankoop van een pand naast de winkel op Nieuwstad 52) noopten dan ook tot "ombuigingen". Zo werd uiteindelijk in mei 1984 in Schagen boekhandel **Raven** gesloten, het eerste filiaal van Van Reijen in 1957. Ook in Amersfoort, waar de verbouwing / uitbreiding in 1981, toen de tuin erbij was getrokken, niets had opgeleverd, moesten kosten bespaard worden. Drie medewerkers werden ontslagen.

Magere jaren

Conjunctureel gezien waren de jaren '80 mager. In totaal verdwenen er in Nederland meer dan 250 erkende boekhandels.

“Dalende geboortecijfers drukten de omzetonwikkeling van het school- en kinderboek. De verminderde bestedingsruimte van de consument pakte dramatisch uit voor het populaire leesboek en de informatieve non-fiction: die leende men in toenemende mate, al of niet in de bibliotheek. Of men wachtte totdat de informatie-behoefte bevredigd kon worden met ramsj-aanbiedingen. Ook de bruto-marge van de boekhandel nam af. Grote afnemers als scholen en bibliotheken beknipten op de provisie die ze gewoon waren aan de boekhandel te gunnen”.

Daarbij kwam de “niet-betalende klant”. Experimenten met spiegels en overzichtelijker indeling hadden geen effect. Er kwam tegen diefstal een waarschuwingssysteem op de markt. Los beet in januari 1987 het spits af met het aanbrengen van dit systeem. Vóór in het boek werd een magneetstrip geplakt, die bij niet betalen in het poortje bij de deur het alarm liet afgaan.

De ontwikkelingen gingen snel in deze jaren. Relatief laat voerde Van Reijen de computer in, wat met de snel verouderde en snel goedkoper wordende versies van besturings-systemen De Ark veel ellende en geld bespaard heeft. In 1985 werd in Weesp de eerste computer voor de bedrijfsvoering aangeschaft. Het begon met een adressenbestand in de computer. Hierna volgde een jaar later een debiteurenbestand en de fac-

turering. In 1986 konden nieuwe kassa's de omzet per maand per groep produceren (dit scheelde een hoop werk, omdat de omzet dagelijks moest worden bijgehouden) en in 1987 werd de hele boekhouding volledig geautomatiseerd.

Na het verliesjaar 1981 ging het de volgende jaren weer bergopwaarts. Vanaf 1982 werd langzamerhand weer winst gemaakt, te beginnen met een bescheiden winst van f 30.000,- in 1982.

De Ark in andere handen

In januari 1984 vond de eerste bespreking plaats met de overnamekandidaten Wim Eggenkamp [van Los] en Henk Keizer [van De Ark Weesp].

22. Pasfoto's Eggenkamp en Keizer uit het **Smolenboek**, De Ark B.V. 1996 [zie noot 10].

De afspraak werd gemaakt dat zij per 1 januari 1987 de zaak zouden overnemen. Dit werd uiteindelijk augustus 1987, toen de bv's van Eggenkamp en Keizer De Ark bv - interieur, voorraad en goodwill- overnamen. De financiële situatie op dat moment was gezond: “In 1987 werd er een omzet behaald van 12,5

miljoen gulden, waarvan 7,7 miljoen bij de boekhandelspoot en 4,7 miljoen bij de kantoorvakhandelspoot. Daarmee werd een winst geboekt van f 475.000,- De grootste bijdrage hieraan leverde de Weesper kantoorvakhandel met iets meer dan twee ton. De beslissing in 1971 om tot een splitsing over te gaan van het kantoor- en boekhandelsgedeelte was dus een juiste geweest. Ook de kantoorvakhandel in Almere-Stad droeg met f 80.000 substantieel bij aan de winst. Van de boekhandels deed Los het met een winst van f 75.000,- het best. In het door alle verbouwingen royale pand, op een gunstige locatie, stroomde het koopkrachtige Gooise publiek toe. Ook de restantenhandel liep als een trein”.

De sterke man bij Los was Wim Eggenkamp geweest. Hij was in 1965, twee jaar voor de overname door Van Reijen, bij Los gekomen en zat vol initiatieven, zoals we zagen. Daarnaast stimuleerde hij binnen de filialen vooral het teamverband, “de basis van ieder bedrijf” [noot 10]. Zijn opvolger als bedrijfsleider werd in 1992 Lenneke Gons.

“Los had zich ontwikkeld tot de Arkvestiging, die zich het meest onderscheidde, zowel in aanbod, presentatie als uitstraling. Tijdens (kinder-)boekenweken manifesteerde deze zaak zich zeer nadrukkelijk. De foto-boeken die Lenneke Gons sinds haar aantreden bij Los in 1979 bijhoudt zitten vol met foto’s van signerende of reciterende auteurs, van presentaties van boeken, van literaire manifestaties en van op de eerste verdieping ingerichte tentoonstellingen”. Hoogtepunten waren de kinder-

boekenweken. Behalve kinderboekenauteurs kwamen ook illustratoren als Mance Post, Rien Poortvliet en Fiep Westendorp aan bod. In de boekenweek en in het najaar kwamen bekende auteurs signeren, onder wie Herman Pieter de Boer & Betty van Garrel, Maarten ‘t Hart en Peter van Straten. Heel bijzonder was in [het te vroeg gevierde jubileumjaar] 1984 de markt van *Drukkers in de marge*. Veel belangstelling was er voor de expositie van het werk van Annie M.G. Schmidt in 1987. De expositie van Penguinbooks in 1989 moest zelfs verlengd worden. Zeer memorabel zou de voordracht van Gerrit Komrij in 1996 worden. Tot groot vermaak van het publiek (en televisiekijkend Nederland!) kwamen Koos Koets en Robbie Kerkhof, alias Van Kooten en De Bie, binnenvallen. Mozeskriebel...!

23. Boekenweek 1996 met Koos Koets en Robbie Kerkhof.
Links: Lenneke Gons en Gerrit Komrij.

Kortom, in ruim twintig jaar tijd was Los van een "verlopen" zaak de boekhandel geworden, "waar altijd wat gebeurt". De kantoorvakhandel profileerde zich na de laatste verbouwing in 1992 duidelijk als **Los Pen & papier**, en Boekhandel Los werd na 1994 zelfs de centrale zaak in Bussum. In dat jaar sloot de *Bussumse Boekhandel*, een **Libris**-boekhandel, definitief zijn deuren [noot 11]. Ondanks een verbouwing (voor een 'opkamer' voor literaire activiteiten) kon de zaak de concurrentie met Los en met name met de nieuwe boekhandel Comenius in Naarden niet meer aan.

Los werd vanaf dit moment een Libris-zaak. Deze inkoopcombinatie, door een veertigtal boekverkopers in 1982 in het leven geroepen, zou de strijd met de andere inkoopcombinatie *Parnassus* (waarbij De Ark aangesloten was; bewust was er overigens voor gekozen om niet Parnassus op de gevel te zetten), uiteindelijk winnen. Naamsbekendheid kreeg Libris vooral door de *Libris Literatuurprijs*.

Geletterd Bussum

In 1990 gaf Strengholt het boekje *Geletterd Bussum, Verleden en heden van een schrijversdorp* van Annetje Schölvinnck uit. Het bevat de biografieën van 29 schrijvers, die korte of langere tijd in Bussum gewoond en gewerkt hebben [noot 12]. Hierna komen 9 nog levende auteurs aan het woord. Het batige saldo van het boek vormde de basis voor de eerste **Literaire Manifestatie** in 1991. In samenwerking met Los, de Bussumse Boekhandel en de

PROGRAMMA

20.00-20.15	Simon Vinkenoog
20.15-20.35	Diana Ozon
20.40-21.00	Jan Siebelink
21.05-21.25	Frans Pointl
21.25-21.55	PAUZE
22.00-22.20	Rutger Kopland
22.25-22.45	Joost Zwagerman
22.50-23.10	Imme Dros
23.10-23.40	PAUZE
23.45-00.05	Gerrit Kouwenaar
00.10-00.30	Margriet de Moor
00.35-00.55	Rudolf Geel
01.00-01.10	Simon Vinkenoog

Tweede Literaire Manifestatie
 STICHTING GELETTERD BUSSUM
 20 maart 1992
 Sint-Vituscollege Bussum

24. Programmaboekje Tweede Manifestatie Geletterd Bussum 20 maart 1992, Sint-Vituscollege Bussum. *Tekening Van Eeden* Flip Hamers (Frederik van Eeden-Genootschap / UB Amsterdam). Het boekje schrijft nu, tien jaar later, al geschiedenis: van de sponsors zijn Blommesteijn bv en de Bussumse Boekhandel intussen van het Bussumse toneel verdwenen.

Openbare Bibliotheek was dit een initiatief van de in het leven geroepen Stichting Geletterd Bussum. Een tiental auteurs leest op de literaire happening voor uit eigen werk. In de eerste jaren traden vooral ook plaatselijke en regionale letterkundigen aan, zoals Imme Dros, Rudolf Geel, Jan Mulder en Margriet de Moor. In 2000, bij het tweede lus-

trum verhuisde men van het Vituscollege naar het Spant. De coryfeeën waren dat jaar Geert Mak en Harry Mulisch.

Vorig jaar waren als toppers Glastra van Loon, Gerrit Komrij en Thomas Rosenboom aanwezig. De laatste had net voor *Publieke werken* de Libris Literatuurprijs 2000 ontvangen. Het Spant had een uitverkocht huis, de manifestatie duurde tot na middernacht.

Afscheid Van Reijen

In september 1987 (de Van Reijens zaten dat jaar ruim 65 jaar in het boekenvak) werd afscheid genomen van Frans van Reijen. Op de receptie in Groot Kievitsdal te Baarn spelde burgemeester Visser van Weesp hem als koninklijke onderscheiding de eremedaille in goud van de Orde van Oranje Nassau op. Het personeel overhandigde hem twee albums herinneringen en een cd-speler. Frans van Reijen verwoordt zijn afscheid in het interview waarmee Van Melle zijn boek besluit als volgt:

“Dat ik iets verricht had, werd me pas duidelijk nadat ik het totale bedrijf, de vijf boekhandels en drie kantoorvakhandels onder de naam De Ark bv verkocht had. De meeste vol-doening gaf, dat de zelf geplande voortzetting door eigen medewerkers succesvol verlopen is. Een en ander gebeurde op het juiste moment [...]. De overname is in vijf jaar voorbereid, op de manier waarop weer zo’n vijf jaar eerder aangestuurd was. In opvolgende jaren droeg ik telkens de zorg voor een filiaal extra aan Wim Eggenkamp over. Op zijn beurt moest hij zijn plaats in Bussum ook

opgevuld zien te krijgen. In de goede traditie van vrouwelijk leiderschap werd Lenneke Gons daarvoor gekozen en daarop zorgvuldig voorbereid. Aan de kantoorboekhandel deed ik al veel minder. Henk Keizer had de leiding van de zelfstandige kantoorboekhandels in Weesp, Bussum en Almere al in handen. Voor het in elkaar overlopende beleid van de gecombineerde boek- en kantoorboekhandels in Amsterdam en Amersfoort werd door beide aspirant-directeuren een goed werkmodel gevonden. Zij vulden elkaar qua karakter prima aan”.

Van Reijen oefende nog vijf jaar na de overdracht het commissariaat over de BV uit en prijst zich aan het einde van het interview gelukkig “met de verkoop van het totale bedrijf aan een jongere generatie”.

Weer zelfstandig

Met ingang van 1 januari 2001 heeft van deze “jonge generatie” Cor Wiersma samen met echtgenote Lenneke Gons Boekhandel Los losgekocht uit De Ark BV.

De meeste klanten zullen hen wel van gezicht kennen, maar we stellen hen graag iets uitvoeriger voor.

Cor Wiersma (1960) komt uit Friesland en wel uit Witmarsum, een dorpje halverwege de Friese Elfstedentocht, het dorp van de doopsgezinde Menno Simons en de Friese dichter Gysbert Japicx. ‘De zoon van de bakker’, zoals dat in een kleine dorpsgemeenschap heet, koos voor het boek. Hij werkte aanvankelijk in de bibliotheek en daarna bij boekhandel Baarda te Sneek. Via boekhandel Flevo in Huizen kwam

25. De overdracht maart 2001. Rechts op de rug gezien Wim Eggenkamp.

hij in 1987 terecht bij boekhandel Los.

Boekhandel Los bleek de plaats, waar hij in zijn werk, maar ook privé uit de voeten kon: Lenneke Gons was er niet alleen een zeer gewaardeerde collega, maar werd tevens zijn echtgenote. Onder de inspirerende en leerzame supervisie van Wim Eggenkamp werd zijn specialisme de inkoop.

Zijn interesses zijn door het werk in de boekwinkel verbreed en uitgediept. Ook kunst en cultuurgeschiedenis hebben zijn belangstelling. Als voorbeeld van een inspirerend boek noemt hij *De ontdekkers* van Daniel Boorstin. Dit boek, de zoektocht van de mens naar zichzelf en zijn wereld, geeft een verbazend beeld van het menselijk vernuft, denkracht en doorzettingsvermogen. Naast het verzamelen van boeken over boeken heeft hij als hobby (snel)schaken en koken.

Lenneke Gons (1959), geboren en getogen in Naarden, heeft een warme interesse in mensen en gebeurtenissen (zoals de 'Mattheüs') in Naarden. Ze begon in 1978 bij Boekhandel Los als vakantiemedewerker en is in de loop van de jaren van kinderboekverkoopster doorgegroeid tot bedrijfsleidster (in 1992) en thans dus tot directeur. Ze is doortrokken van het besef dat je een boekhandel niet alleen runt, maar er samen als een team fungeert. Daar steekt ze dus veel tijd en energie in en dat straalt Boekhandel Los dan ook uit. Ondernemer zijn is meer dan op de winkel letten, het is ook openstaan voor nieuwe ontwikkelingen in de maatschappij, het onderhouden van zakelijke contacten met mede-ondernemers in Bussum, en -een belangrijk aandachtspunt- het voeren van een gezond financieel beleid. Als er iemand iets weet van boekhandel Los de afgelopen vijftig jaar, dan is dat Lenneke Gons. Zij

heeft een archief van ondermeer een twintigtal fotoalbums opgebouwd, waarin allerlei speciale gebeurtenissen een stuk geschiedenis van Los vertellen. Met name noemt ze het bezoek van Ajax en de komst van Van Kooten en De Bie [zie p. 21]. Presentaties van de kinderboekenweken zijn vereeuwigd. En wat te denken van een middernacht-openstelling bij het verschijnen van een nieuwe Harry Potter! Maar ook 'kleinere' zaken zijn vastgelegd, zoals bijzondere etalages, lezingen, en signeursessies. Nieuwe collega's bladeren met open mond 20 jaar Los-historie door.

Lenneke Gons heeft een brede belangstelling voor boeken. Favoriete auteurs zijn Annie M.G. Schmidt, Anton Koolhaas en Roald Dahl, maar ook de zevendelige romancyclus van Voskuil *Het Bureau* spreekt haar aan. Haar verdere hobbies zijn reizen (de Waddeneilanden bezoeken) en tuinieren.

Medewerkers middelpunt

Van twee bevroegen personen aan de top komen we terecht bij de medewerkers, die (zo is hun visie) het "gezicht van Los" moeten bepalen. Medewerkers worden allereerst geselecteerd op hun enthousiasme voor het boek. Daarnaast is het noodzakelijk dat men goed in een team kan werken. Daar draait het bij boekhandel Los om: elkaars kennis gebruiken, veel aan elkaar durven vragen en elkaar ook vertrouwen. Dat is een uitstraling die bij Los heel belangrijk gevonden wordt. Het geeft de klant het vertrouwen dat er serieus met zijn/haar vraag wordt omgegaan.

Naast bovengenoemde kwaliteiten probeert boekhandel Los te bereiken dat zoveel mogelijk medewerkers de vakopleiding voor de boekhandel volgen. Ook dit zorgt voor een stuk extra kwaliteit. Enkele mensen zijn lid van de vakgroep 'Elspeet'. Dit is een groep boekverkopers die twee maal per jaar bij elkaar komt en dan actuele zaken aangaande het boekenvak bespreekt. Er is altijd een aantal gastsprekers en er wordt fervent gediscussieerd.

Kortom: goede medewerkers zijn van onschatbare waarde.

Boekhandel Los is lid van de inkooporganisatie **Libris**. Deze organisatie is onderdeel van *Intres*, een retailorganisatie gevestigd in Hoewelaken. Binnen de georganiseerde boekhandelsketens staat Libris hoog in de markt aangeschreven. Libris komt direct na BGN (Boekhandels Groep Nederland; boekhandels in alle grote steden, vooral universiteitssteden). Er zijn ongeveer honderd boekhandels lid van Libris, voornamelijk grotere boekhandels.

Libris heeft een belangrijke functie bij de huidige ontwikkeling van de markt. De organisatie biedt een gezamenlijke inkoop aan, waarbij de boekhandels kortingsafspraken kunnen maken bij de uitgevers. Via het geautomatiseerde systeem kunnen de

aangesloten boekhandels inkopen en er zijn afspraken met uitgevers, dat een goed inkoopbeleid extra beloond wordt met een jaarlijks uit te keren bonus.

Naast de inkoop volgt Libris de ontwikkelingen in de markt. Voor de aangesloten boekhandels is een inter-site ontwikkeld, zodat de klant thuis het door hem/haar gewenste boek kan bestellen bij de Libris-boekhandels.

Er wordt behoorlijk aan de weg getimmerd met de *Libris Literatuurprijs*, de belangrijkste literaire prijs van Nederland, ter waarde van 50.000 euro. De verkoop van het winnende en de genomineerde boeken krijgt uiteraard een enorme impuls. Verder worden er jaarlijks diverse acties georganiseerd rond bepaalde thema's en 3x per jaar komt het Libris-boekenmagazine uit. Ook Boekhandel Los verspreidt dat, in oplage van 15.000-20.000 stuks, in het hele Gooi. Er is altijd een goede respons op deze krant. Hij verschijnt ter gelegenheid van de boekenweek in maart, in juni met vaderdag en in het najaar voor de Sint-/Kerstperiode. Cor Wiersma zit in de inkoop-commissie van Libris. Deze groep van boekhandelaren stelt samen met de inkoper de lijst van titels samen waarvan bij de uitgever extra korting en/of extra promotie wordt geregeld. "Lid zijn van een sterke inkoop-combinatie is een garantie voor de toekomst. Samen ben je immers sterker dan alleen", zo is zijn standpunt.

Vaste boekenprijs

Over het hete hangijzer in de boekenbranche, het afschaffen van de vaste boekenprijs, wil het directeurspaar ook nog wel iets kwijt. Op dit moment geldt, dat de verticale prijsbinding vaststaat tot 2005. Daarna is het de vraag wat er met de vaste prijs zal gaan gebeuren. De algemene opvatting heerst dat de vaste prijs van het school- en studieboek zal vallen, maar dat de vaste prijs voor het algemene boek zal blijven.

Deze opvatting is mede gebaseerd op wat je in andere Europese landen ziet, dat de algemene afschaffing van de vaste boekenprijs nogal wat consequenties heeft: er treedt verschromping op (minder debuten, minder aparte boeken), de markt gaat zich steeds meer richten op bestsellers. Een aantal kleinere en gespecialiseerde boekhandels zal verdwijnen omdat ze geen bestaansrecht meer hebben. In een aantal landen overweegt men de vaste prijs weer in te voeren.

Een boekhandel als Los zal door zijn brede voorraad en zijn relatief grote verkoop van bestsellers die marge vast kunnen houden. Daarnaast is er het automatiseringssysteem dat tevens aangeeft wat je sterke verkoopkanten zijn en welke rubrieken het goed en welke het minder doen. Valt alleen de prijs van het studieboek dan zal Los daar in het geheel niets van merken. De studieboekenmarkt heeft zich een aantal jaren geleden al uitgesplitst. Er is toen een scheiding ontstaan tussen de algemene boekhandel 'die schoolboeken erbij doet' en de gespe-

cialiseerde studieboekhandel. Vanwege de zeer lage kortingen en de arbeidsintensieve handeling van schoolboeken heeft Los bewust de keuze gemaakt zich te richten op het algemene boek.

Toekomst

Voor de medewerkers bij Los was in het afgelopen jaar de voorraad-automatisering en de invoering van de euro de grootste verandering, maar voor de klant veranderde er niet veel. Los doet gewoon zijn best om het de mensen naar de zin te maken in een ontspannende en aangename omgeving.

Een voor de deur staande verandering is wel, dat Boekhandel en **Los Pen & papier** gescheiden verdergaan.

Doordat in het hele Ark-concern een management buy-out heeft plaatsgevonden is de pen en papier-afdeling naar De Ark in Weesp gegaan. Los Pen & papier zal op den duur worden vervangen door De Ark.

Voor de nieuwe eigenaren is de naam Los belangrijk. Deze straalt een traditie van 115 jaar uit en is kort en duidelijk. 'Ik ga nog even naar Los' is een gevelegeld woord in Bussum geworden.

Los gaat volop met zijn tijd mee. Nieuw is het opstarten van een internetsite, www.boekhandellos.nl met als extra een afdeling antiquarische boeken over het Gooi. De ervaring is dat er in de reguliere handel weinig en vaak maar tijdelijk titels te koop zijn over het Gooi. Wat er is probeert Los te verwerven en te koop aan te bieden. Mocht U dus interessante boeken over het Gooi willen kopen (of verkopen) dan is een bezoekje op

de website zeker de moeite waard. Op de site is ook een korte geschiedenis van boekhandel Los te vinden, naast natuurlijk de mogelijkheid om thuis snel en gemakkelijk boeken te bestellen; er zijn boekentips, een activiteitenkalender en een quiz. Zo zie je maar weer: "Er gebeurt altijd iets bij LOS" Graag wens ik Boekhandel Los een goede toekomst toe.

Met dank aan

Boekhandel Los, *Documentatie Historische Kring Bussum, Goois Museum Hilversum, Martin Heyne, Henk Sertons van Drukkerij Los (Naarden) en Stadsarchief Naarden.*

Noten.

1. Van Melle p. 204. "Aangehaalde tekst" in dit artikel komt uit Van Melle, Boekhandel in beweging (Weesp 1999).
2. Dit citaat is afkomstig van Lisa Kuitert, Het uiterlijk behang. Reeksen in de Nederlandse literatuur. Amsterdam 1997 [Van Melle, voetnoot 274]. *Het uiterlijk behang* bestaat uit vijf deeltjes die ieder een facet van de moderne literaire reeks beschrijven, zoals de literaire paperback, de pocketreeks, omnibus etc. Kuitert schreef een proefschrift over de negentiende-eeuwse literaire reeksen. Zie het interview in het tijdschrift voor de liefhebber van boeken, prenten, strips & boekcuriosa *BoekenPost* nr. 53, 9e jaargang mei/juni 2001.
3. Mijn keuze van G. Bakker werd gestaafd bij het bezoek aan de U.B. op 14 februari jl. toen ik de gegevens van Baarn natrok. In de marge werd bijgeschreven dat "Mulder (W.Z.) 1-11-1891 **G. Bakker** werd (vroeger Bakker & Los Bussum)". Mulder was in 1868 de

eerste winkel in Baarn (in 1879 “tevens in galanterieën, goud- & zilverwerk, appelsyrop, handgeboorde appels enz.).

4. W.K. Kraak / Marcus van der Heide, Een eeuw koorzang. Het jubilerende koor van Toonkunst-Bussum 1883-1983. Serie ‘Gooi en Vecht’ nr. 17, H. Poolman Naarden/Holland 1983.

5. G.H.J. Holthuizen-Seegers, Bussum honderd jaar met de muziek mee [100 jaar Crescendo]. Uitgeverij Bekking Amersfoort 1991.

6. Zo gaf vanaf 1900 de Naardense boekhandelaar C.J.J. Sasburg minstens 5000 prentbriefkaarten uit. Zie de publicatie van 36 pagina’s van het Historisch tijdschrift van Naarden “De Omroeper” mei 1989. Druk: Rob Pekelharing, Naarden [thans Imprimo, Bussum].

7. A. Fels begon in 1882 als boekhandelaar in Delft, overname van een bestaande zaak. In december 1887 kwam hij naar Baarn (in marge bijgeschreven) en de zaak daar werd juli 1891 overgenomen door G. Klempenaar, die de naam **Fels’ Boekhandel** aanhield. Fels ging toen naar Apeldoorn. In 1900 nam H.J. den Boer de zaak over, die (evenals Los) ook nog altijd bestaat.

8. Albert J.J. van de Bunt, Nostalgiech gezicht Bussum [Technipress z.j.] neemt deze gegevens over en maakt het met zijn onderschrift nogal bont: “de boekhandel van R. Eels [sic], later R. Lös” [sic]. De Vrankrijker bespreekt het rommelige boekje in het Contactblad Jrg. 3, nr. 1 van oktober 1986 (en adviseert het niet te kopen).

9. De tijdsaauiding van 1920 is te vinden op het mapje van 12 reproducties dat in 1984 t.g.v. **honderdjarig bestaan van Boek- en Kantoorhandel LOS (1884-1984)** werd uitgegeven. De originele ansichten waren afkomstig uit de fenomenale collectie van Bussum-kenner Martin Heyne.

De viering viel enkele jaren te vroeg,

maar er was uitgegaan van “informatie van de Kamer van Koophandel”, aldus Wim Eggenkamp [Van Melle, voetnoot 285].

10. Citaat uit het **Smoeleboek**, dat De Ark B.V. in 1996 uitgaf. Hierin wordt een schets (+ zo mogelijk foto) gegeven van alle medewerkers van de acht filialen.

11. De N.V. Bussumsche Boekhandel (directeur M.J. Couvée) stamde van 1912. In 1923 nam dochter J.C. Couvée, bijgestaan door haar vriendin Mej. v.d. Houven van Oordt, de zaak over. Na haar dood in juni 1949 werd L.G. Jensma de nieuwe eigenaar (hij was al mede-directeur).

12. Jammer genoeg mist het boekje inhoudelijke accuratesse, een gemiste kans na mijn **Bussum door schrijvers-ogen** (1984). Een kritische bespreking van mijn hand staat in het Contactblad Jrg. 7, nr. 1 van mei 1991 (p.15-20).

Marcus van der Heide (1943)

classicus van beroep, publiceert regelmatig over schrijvers en musici in het Gooi. Als *Gooiberghers* uitgever van *Schilderachtig Gooiland* van J.H. Biegel (1987), *Dagboek 1917-1920* van A.F. Pieck (1993), *Kronkelwegen, verslag van een dementeringsproces* van Anna Maria Makker (1995), *Brandweer Bussum 1899-1999* en *Kerkenpad door Bussum* (2001).

Ontving dit jaar op de nieuwjaarsreceptie uit handen van de burgemeester *De Kleine Johannes*.